

Ivo Pospíšil (Brno)

Poetika a literární dějiny

✦ **Кључне речи:**
*literatura a její významy,
 poetika, literární žánry, směry
 a literární dějiny, historická
 poetika a literárněhistorický
 personalismus, literární dějiny
 jako komplexní konvergence.*

Под утицајем различитих модификација историја књижевности се кретала између два доминантна пола: историјске поетике, која је уродила концепцијом књижевне историје као историје књижевних облика, жанрова и струја с једне стране, и историје личности засоване на биографским, социолошким и психолошким методама с друге стране. Трагање за равнотежом између та два принципа књижевне историје приказано је на примеру неколико томова историје књижевности и лексикографских дела.

Rozsah a obsah pojmu “literatura” je historicky proměnlivý: to, co se označovalo jako literatura ve starověku, středověku, v baroku, za romantismu nebo v období moderny, se podstatně liší. Termín “literatura” se, jak známo, užívá ve dvou základních významech: v širším pojetí je to – vzhledem k etymologii – cokoliv napsaného nebo zapsaného, v užším významu jsou to esteticky relevantní texty označované jako *belles lettres* čili krásné písemnictví, krásná literatura. Ani

hranice mezi těmito dvěma kategoriemi není nejspíš nijak stabilní; jejich labilitu si uvědomíme, když se začneme zabývat například mezními literárními žánry zasahujícími jak do věcné, tak do krásné literatury, např. esejem, science fiction, ale také novodobými útvary, jež se vytvářejí v posledních desetiletích a pro něž užívám pojem “žánry virtuální autenticity”¹

Znejistění a ambivalence jsou základními rysy postmoderního přístupu ke světu.

1) I. Pospíšil: Próza virtuální autenticity a existenciálního znejistění. SPFFBU, X 10, Slavica Litteraria, s. 5–20.

Jestliže za základ triviality v literatuře pokládáme jistou alternativnost poetiky a jejích modelů, nacházíme tu již jasné styčné body s postmodernou. Zde je konec 60. let a počátek 70. let 20. století skutečně zlomovým obdobím skoro ve všem: konec romantických revolucí v USA a západní Evropě, konec “lidských tváří” socialismu v Evropě takzvaně východní, resp. v sovětském bloku, realita, status quo, tvrdé kontury znamenají také nové posuny v nazírání umění a světa. Oproti iluzivnímu nebo intenčně deziluzivnímu umění se objevuje silnější tendence chápat umění znovu jako hru, jako alternativní svět, který nemá s reálným světem mnoho společného. Člověk již své romantizující modely nepovažuje za skutečné; tomu bylo nadlouho zabráněno, vytváří však alternativní modely, nejlépe takové, které jsou příliš obecné nebo příliš minuciózní, než aby se jimi mohly mocenské struktury tehdejšího světa cítit ohroženy. Paralelně s demonstrační “degradací” vysokého, romantického, vzniká literární umění vycházející z poetiky reklamního sloganu a cizopasící na jiných textech, opírající se o “absolutní relativismus” hodnot, literatura, kde je zpochybňována každá původnost, neboť všechno je “metatextováno” a “intertextováno” – tak vznikají již uvedené paralelní či alternativní modely historie obecné i literární. I když podobné texty vznikaly takřka vždy – v různých rovinách – mediálně se jim dostalo slova, a tedy i vlivu, na konci 60. let 20. století a často až mnohem později, kdy se samy začínají měnit a dostávají se do silového pole klíčových proudů literárního vývoje. Je charakteristické, že se nové alternativní modely literárního umění objevují právě na hraně krásné a věcné literatury, v širokém pásu tzv. literatury faktu či dokumentární literatury, tedy tam, kde není jisto, co je skutečnost a co je výmysl.

V ruském prostředí lze náznaky tohoto typu *prózy virtuální authenticity* najít například v díle Ivana Jefremova (1907–1972). V science fiction propojil jako první lidskou prehistorii s futurologií a ve fascinujících příbězích vyslovil hypotézu o mimozemských návštěvách naší planety. Tuto tematiku pak obohatil konstituováním románových utopií, přitažlivých, byť někdy naivních pohledů do budoucna, v nichž se neváhal dotknout ani tématu lidské svobody, kreativity a touhy po duchovním přesahu. Již roku 1944 vycházejí povídky *Setkání nad Tuscarorou* (Vstreča nad Tuskaroroj, česky 1959), *Bílý roh* (Belyj rog, 1945, č. 1947), *Na konci světa* (Na kraju Oikumeny, 1949, č. 1951), snad dobově nejpůvodnější utopie *Mlhovina v Andromedě* (1957, Tumannost Andromedy, č. 1960), kontroverzní *Ostří břitvy* (Lezvijske britvy, 1963, č. 1967) a *Hodina Býka* (Čas Byka, 1970, č. 1973), kde dominuje hledání mimořádných lidských mohutností a boj dobra a zla ve vesmírných rozměrech a různých duchovních světech, zjevně se staroindickou inspirací. Předchůdci *žánrů virtuální authenticity* jsou přitom poněkud paradoxně jeho rané prózy, v nichž nabízí alternativní pohled na lidské dějiny, i když velmi obezřetně, aniž by se vzdálil modelu tradičních vyprávěcích způsobů. Pohled za “kulisy dějin” ve výmyslu podle neffovského “něco je jinak” nebo “všechno je jinak” však nabízí ono kýžené znejistění, ambivalenci, které se staly základem pozdější *prózy virtuální authenticity*.

Cesta od Ericha von Dänikena a jeho spisů k Čechu Ludvíku Součkovvi se zdá být přímočará, ale není tomu tak. Na rozdíl od něho agilního Švýcara se L. Souček orientuje na dvě linie: jednak pokračuje ve své dosavadní tvorbě popularizátorské, jednak vytváří zjevně beleteristickou tvorbu, ale současně se snaží obě linie z obou stran propojit. Cha-

rakteristické také je, že Souček maskuje svá díla často jako knihy pro mládež. Výrazný pokus v tomto smyslu učinil L. Souček v 60. letech 20. století trilogií souborně vydanou v roce 1989 a nazvanou *Cesta slepých ptáků* (*Cesta slepých ptáků*, 1964, *Runa rider*, 1967, *Sluneční jezero*, 1968, souborně 1989). Zde se mu podařilo syntetizovat jak minulostní linii literatury faktu spojenou s tajemnou, ale historicky doloženou postavou vikingského jarla Ottara s návštěvami mimozemšťanů, tajemnou cestou Julesa Verna na Island a kosmickými lety: je to postup, který paradoxně promítl do svého díla v pseudofilozofické rovině také například Čingiz Ajtmatov v proslulém románu *A věku delší bývá den* (*I veka dolše dlitsja den', Burannyj polustanok, Stanice Bouřná*, 1980), kde spojil mýty, krušnou současnost, resp. nedávnou minulost a kosmickou přítomnost či budoucnost, tedy scifi s antiutopickou rovinou. Toto srovnání Součka a Ajtmatova zdálo by se poněkud žertovné, ale schematické postupy jsou tu zřejmé a zřejmý je také skrytý inspirátor postupu – Ivan Jefremov a jeho rané prózy 40. let 20. století.

Ještě zajímavěji použil Souček tento postup v *Případu baskervillského psa* (1972, pozdější vydání Mladá fronta 1990 a *Baronet* 2003), kde vyšel z textové analýzy proslulého románu Arthura Conana Doylea a ukázal jej jako šifru, za níž je skryta tabuizovaná přítomnost mimozemské inteligence. Povídku postavil Souček, stejně jako v jiných dílech, na žánrovém modelu detektivky s neobratným, pohodlným a obtloustlým detektivem (alter ago autora), který se svou přítelkyní archeoložkou a hlavně maloměstským detektivem Andělem, jehož těžká choroba upoutala na vozík, řeší záhady, jež přináší život. Z tohoto cyklu ještě uvádíme *Případ*

ztraceného vzduchoplavce (1968). Nepříjemné záhady řeší Souček s využitím postupů samotného Doylea: proti nezbadatelnosti světa stojí teplo krbu na Baker Street, opakované rituály oddané majitelky bytu a současně Sherlockovy hospodyně, dýmky a houslí: ty Souček nahrazuje rituálním pitím čaje u Anděla, volným, jen málo sexuálním vztahem novináře a jeho "archeologické" přítelkyně a jemně nostalgickým věčným plynutím života. Virtuální autenticita vyrůstá z textu díla chápaného nejprve jako výmysl, zatímco ono jen umně skrývá skutečnost nejfananastičtější, neboť přirozenou: fikce se mění ve fakt, byť přízračný a zdánlivě iracionální.

Je zřejmé, že ve světovém měřítku se tyto žánry jako transformace romantické literatury zrodily v lůně literární fantastiky. Jejím nejsuggestivnějším představitelem ve 20. století je Howard Lovecraft (1890–1937).² Lovecraftovy povídky vyvolávají dojem, že pod konvenční maskou fikce sděluje faktické informace, které by ve vážné podobě nebyly přijatelné a vůbec sdělitelné. V *žánrech virtuální autenticity a existenciálního znejistění* jako by se soustřeďovala jedna vlastnost literatury obecně, totiž být vůči světu jedním velkým eufemismem, tedy zamlčovatelem a šifrantem skutečnost. Ostatně móda šifer není v tomto typu umění náhodná.

V české literatuře posledních patnácti let se tento typ prózy objevuje znovu. Navazuje na domácí (i německé) kořeny žánru, například na Jakuba Arbesa nebo milovníka magické Prahy Gustava Meyrinka (1868–1932), ale jinak jsou to modely, jež vycházejí ze studnice poetiky naznačené výše. S nimi je spojují i pokusy revidovat starou racionalistickou historiografii, tzv. vědecké mýty, touha zvrátit běh věcí; to může taková díla

2) Viz *Macabre Stories*, 1905–1920; *Dream-Cycle Stories*, 1920–1927; *Cthulhu Mythos Stories*, 1925–1935.

posouvat až do oblasti praktické ideologie a politiky: ostatně jestliže Erich von Däniken má podobu revize uzavřené vědy, která jako by brání skryté pravdě, u Johna Ronalda Reuela Tolkiena (1892–1973) je spojována jen s určitými názory na anglickou minulost (na tenký led dalších dohadů se už pouštět nebudeme), mlhavější je to u J. K. Rowlingové (nar. 1965), ale zase předtím jasnější u Lovecrafta nebo Dana Browna: ideologické konotace jsou zřetelné implicitně nebo explicitně, ale vždy tam jsou. Není divu, neboť tito autoři vlastně útočí na pevný obraz světa, který vždy vytvářeli vládnoucí kruhy, a oni chtějí řadu těchto premis revidovat. Jejich cílem je vytváření paralelních světů: v dnešní době uprostřed velkoměsta s jeho spotřebitelským pachtěním žijí lidé jakoby z jiného světa a dějí se věci, které nemají s běžnými událostmi mnoho společného: pod povrchem běžných dějů, v nichž je člověk svědkem zcela bezmocným a vláčeným, se odehrávají procesy skryté, jež jsou vlastním smyslem bytí. Jsou tedy tato díla pokusy, jak vrátit člověku novou, byť zatím jen virtuální autenticitu jeho existence návratem k osvědčeným hodnotám nebo probuzením jejich vnitřní dynamiky někdy i za cenu osobní oběti a krvavého násilí – tyto představy jsou určitým myšlenkovým archetypem, který se ovšem prosazuje v nejrůznějších prostředích a tradicích včetně náboženských právě na krizovém přelomu 20. a 21. století.

Miloš Urban (nar. 1967) je spojen s anglickou či britskou tradicí symbolicky již částí svého života (jako dítě žil v 70. letech na československé ambasádě v Londýně), pak hlavně studiem anglistiky (a nordistiky) na Univerzitě Karlově, překládáním a pak zejména psaním vlastních románů. Virtuální autenticita je v jeho prózách přítomna v podobě demytizace a nové mýtotvorby již v prvotně napsané pod pseudonymem Josef Urban *Poslední tečka za Rukopisy* (1998). Vy-

vrací verze, které se běžně uvádějí, a vytváří novou, kterou v próze konstruuje. Postupně tak formuje vlastní paralelní svět, jenž se dotýká českých falz, jinde skryté modely gotické Prahy, české šlechty, českého baroka aj. Každý jeho román má nějaký podtitul nebo přesnější žánrové určení. *Poslední tečka za Rukopisy* má podtitul Nová literatura faktu. Je to víc než příznačné: jde o literaturu faktu, ale o její novou podobu, tedy o to, že prochází z hraniční zóny fikce a faktu do virtuálního faktu, *Sedmikostelí* (1999) je “gotický román z Prahy” (samozřejmě nejde o anglický “gotický román” 18. století, ale o skutečnou gotiku jako skrytý duch města), *Hastrman* (2001) je “zelený román”, *Stín katedrály* (2003) je “božská krimikomedie”, *Paměti poslance parlamentu* je “sexyromán” a nejnovější *Pole a palisáda* (2006) je “mýtus o kněžně a sedlákovi”. Pro Urbana je charakteristické, že svým románem virtuální autenticity a znejistování vytváří dějinnou alternativu, vyjadřuje se k německé otázce (v *Hastrmanovi*), k polistopadovému establishmentu v *Pamětech poslance parlamentu*, k potlačeným dějinným liniím v podstatě ve všech svých dílech. Žánr nabývá na účinnosti – tím de facto odpovídá jeho trendu v zahraničí (Dan Brown). *Román virtuální autenticity a existenciálního znejistění* tak v Urbanových dílech vytváří alternativu historického vývoje lidstva jako určitou ideologickou platformu návratu k osvědčeným modelům a hodnotám, jichž se lidé a jejich společenství v minulosti vzdávali, které rozměňovali a na něž zapomínali. Je tedy jeho román výzvou k jakési myšlenkové archeologii a obnově.

Také růst významu historiosofického románu, který se také jako by “vysrážel” na pomezí literatury v širším a užším slova smyslu, je pro recentní vývoj příznačný. Z českého literárního rámce uvádíme alespoň impozantní románový cyklus Vladimíra

Macury (1945–1999) *Ten, který bude* (souborné vydání 1999), konkrétně *Informátor* (1992, 1993), *Komandant* (1994), *Guvernanta* (1997) a *Medikus*; román *Občan Monte Christo* (1993) vychází naopak z tehdejší současnosti.

I z důvodu neustále užšího proplétání masové a esteticky hodnotné, “vysoké” literatury, jak se projevuje mimo jiné v próze, románu či žánrech virtuální autenticity, resp. v narativních maskách historiosofické prózy, je třeba i nověji kncipovat dějiny literatury jako umnou kombinaci personalistického, individuálního a poetologického, resp. širě kulturologického a dokonce politologického principu. Jako příklady různých nuancí tohoto prolínání uvedme tři publikace: *Ruskou moderní literaturu* (2007) Milana Hraly, *Dějiny české literatury* (čes. 2005, pův. franc. 2001) Hany Voisine-Jechové a slovenský *Slovník ruskej literatúry 11–20. storočia* (vedúca autorského kolektivu Olga Kovačičová, vědecká redakce Anton Eliáš, Olga Kovačičová, Mária Kusá).³

Šťastnou okolností Hralových dějin, které nejsou přímo jako “dějiny” deklarovány, je jeden autor, nikoli kolektiv; navíc autor zkušený, který prošel několikerou zkouškou dějin, tentokrát obecných, a přesto nebo právě proto má již ustálený systém kritérií, s relativně pevnou názorovou koncepcí. Označili bychom ji ne zcela přesně jako směrově personalistickou, neboť analýza osobností, jejich života, psycho-sociální stavby, jejich poetiky a schopností poetologického impulsu, nejlépe v nějakém blízkém seskupení, pokládám za stěžejní. Tematické dělení, k němuž se někdy autor uchyluje (táborové téma, válečné téma, fantastika, věda

a technika) – stejně jako občasně žánrové či druhové – subsumuji pod směrové, neboť s ním souvisí, i když ne zcela; generace a “kroužky” (lianozovský) bychom mohli také spráhnout se směry a osobnostmi. Pravda ovšem je, že heterogenní materiál a zvláště nedostatečný časový, a tudíž i axiologický odstup od literatury konce minulého století se tu projevuje přece jen menší přehledností, takže koncepční, filozoficko-dějinně politologický přístup se tu pomalu rozpouští pod úderu syrového materiálu.

Tato směrově osobnostní koncepce literárních dějin se v pražské rusistice zvolna utvářela od druhé poloviny 50. let 20. století a dílo Milana Hraly (nar. 1931), stejně jako třeba ještě výrazněji Miroslava Drozdy (1924–1990), i když se oba vyvíjeli později poněkud jinak (Hrala směrem k translato-logii, Drozda – možná také pod vlivem publikačních možností na Západě a jednoho z tamních tehdejších diskurzů – k poetologii a naratologii), to vcelku průkazně dokládají: individuálnost tvorby a současně zapojení do skupinových poetologických celků, které jako by tvořily mezičlánek od kreativního jedince k sociálně politické struktuře, také odpovídalo tehdejšímu poměru a zdá se, že jim odpovídá stále – což je možná jedno z nejzajímavějších obecnějších zjištění, k němuž nad Hralovým kompendiem docházíme. Když jsme se zmínili o pražské rusistice, můžeme jen dodat, že její vývoj od 40. do 90. let minulého věku by si zasloužil hlubšího studia, abychom s vaničkou nevyšli i dítě: i v jejím oficiálním proudu tu totiž v 70. a 80. letech vznikaly hodnoty, které mají ve vývojovém řetězci české literárněvědné rusistiky důstojné místo; problémem však

3) Milan Hrala: *Ruská moderní literatura 1890–2000*. Karolinum, Univerzita Karlova, Praha 2007. Hana Voisine-Jechová.: *Dějiny české literatury*. Z franc. orig. *Histoire de la littérature tchèque*, Fayard 2001, přel. a rejstříky sestavil Aleš Haman. H & H, Praha 2005. *Slovník ruskej literatúry 11–20. storočia*. Veda, Bratislava 2007.

zůstává v jistém slova smyslu slabší míra kontinuity – ale to má své mimoliterárně-vědné příčiny.

Silným a současně i slabým místem pražské rusistiky byla její zřetelná politologická či přímo politická orientace: když nahlédneme na tuto produkci v rozpětí od 50. let po současnost, je tato tendence zřetelná, i když politická proudění, na něž reaguje a které afirmuje nebo neguje, jsou různá, často i protikladná – a to trvá v podstatě dodnes; ideové preference se však přece jen více pro-sazují skrze filozoficko-esteticko-poetologické výkladové bloky. V tomto smyslu je Hralova kniha součástí těchto tendencí, ale také se jim vymyká: není konjunkturální, je seriózní, její autor je uvážlivý, neukvapuje se s předčasnými závěry, nechává často za sebe hovořit jiné a již tím, že ten či onen citát vybere nebo jej nějak komentuje, dává nepřímou najevo svůj názor: v naratologii se tomu říká “nepřímá objektivizace vyprávěčova subjektu”.

Charakteristický je v tomto smyslu již *Úvod*, jenž Milan Hrala koncipuje s přehledem, suverénně, leč uvážlivě: “Ruská kultura a zvláště literatura prochází v posledních dvaceti letech složitým, procesem, který nelze chápat jako jednorázové ‘přehodnocení’ na základě jakési předem dané doktríny ideologického či politického charakteru. V tomto procesu postupně krystalizují a vynikají skutečné hodnoty, do pozadí ustupují konjunkturální díla, pseudohodnoty a efemérní výstřelky. Je to záležitost v první řadě literárních vědců a badatelů domácích i cizích, přičemž nemalou úlohu má studium archivů, literárních pozůstalostí, memoárů

a korespondence, ale také porovnání různých koncepcí a přístupů.”⁴ Autor tu charakterizuje v jistém smyslu “ruskou” chaotičnost a nepřehlednost názorovou i vnitřně literární, diskuse, které se přenesly z ideologické roviny do věcné, ale také někdy šokující detaily názorových proměn nebo utajených názorů, které se teprve nyní dostávají na povrch. Je zřejmé, že i kdysi vládnoucí strana se pod povrchem přísného centralismu dělila na názorové proudy (M. Hrala uvádí případy disidenta Eduarda Limonovova, který se stal předsedou nacionálně bolševické strany, nebo komunistického funkcionáře, i u nás dobře známého herce a režiséra Olega Tabakova, jenž o sobě prohlásil, že byl vždy zarytým antikomunistou). Doceňuje tu také úlohu náboženství, zejména ortodoxní (pravoslavné) větve křesťanství, které sice retardovalo např. vývoj některých druhů umění (sochařství a malířství), ale zase bylo více než západní katolicismus a protestantismus blíže člověku a jeho potřebám (i to je ovšem diskutabilní, N. S. Leskov a L. N. Tolstoj by asi soudili jinak). Kdesi jsem konstatoval spíše nedokončenou sekularizaci, jež se v Rusku projevila a projevuje i v podobě nábožensky orientované kultury a literatury.⁵ Hrala stejně tak překvapivě a nevzrušeně líčí i dnes se projevující názorové duality, pro Středoevropu nebo Západoevropu jakoby absurdní: negace sssr, ale uznávání jeho velkých vítězství, protikladný postoj k válce v Afghánistánu, spor o velmocenskou úlohu Ruska, nezdolný ruský mesianismus. Přesně autor také charakterizuje velký význam slova, tedy i zapsaného, literatury – kupodivu i dnes, i když mnozí tu předvíдали její pád

4) M. Hrala, cit. d. s. 7.

5) I. Pospíšil: *Povaha a vývoj ruského románu (Nástin problematiky)*. SPFFBU, XLV, D 43, 1996, s. 53-66; dále mj. v knize *Ruský román znovu navštívený. Historie, uzlové body vývoje, teorie a mezinárodní souvislosti: Od počátků k výhledu do současnosti*. Brno 2005; také in: I. Pospíšil: *Pátání po nové identitě. Rusistické a vztahové reflexe*. Brno 2008.

v tradičním slova smyslu, kdy literární díla po nocích četli carové a generální či první tajemníci komunistické strany. Stejně cenná je také pasáž o úloze prostoru v ruských dějinách, tedy i literatuře: to známe už od P.J. Čaadajeva a jeho *Filozofického listu* (1836), početní velikost ruského národa, postupný přechod k etnické charakteristice občanů Ruské federace, ale současně národnostní tolerance, dále jistý druh sebemrškačství, tedy masochismu; jinak mě dost překvapilo, že se tu autor výrazněji neopřel o Nikolaje Berďajeva, jenž ruské duality ve svém díle uspokojivě popsal již před mnoha desetiletími, naví s vizionářským nadhledem.

Krucialním bodem každých dějin je periodizace: už jsem konstatoval, že hlavní ukotvení je tu personálně směřové, a to zvláště pro první polovinu 20. století: personálně propojená směřovost je pak často nahrazována tituly jako *Zpět ke kořenům* nebo *Konec – a znovu začátek*, uvnitř pak tematologickým anebo druhově tematologickým dělením. Uměle vytvářený předěl mezi ruskou klasikou a modernou překonává Hrala zcela přirozeně tím, že ve vstupním výkladu jde poměrně hluboko do minulosti, vlastně až k staroruským textům, byť jen obrysově. To je správné, jinak vývojovou kontinuitu čtenář nepochopí. Ostatně někdy se o ruské literatuře 20. století hovoří také jako o jednom velkém palimpsestu, pod nímž ovšem prosvítá celá ruská literatura 11–19. století: aniž bych chtěl generalizovat, myslím, že to do značné míry o ruské literatuře více než po jiné platí doslova.

České vydání původního francouzského originálu práce česko-francouzsko polonistky a obecně slavistky, jehož původcem je Aleš Haman, je velmi užitečné z řady důvodů. Na prvním místě stojí ten obligátní: pohled zvnějšku, kniha koncipovaná Češkou, ale po potřeby francouzského čtenáře, může vrhnout ostřejší světlo na vývoj české literatury

a ukázat ji v evropském a světovém kontextu. O to se zejména v posledních letech příliš nedbá: nejde jen o pořádání konferencí, na nichž jsou přítomni zahraniční bohemisté, ale především o trvalé, nejednostranné a nesenzační obohacování pohledu na českou literaturu z jiného než českého hlediska a také – i na to se zapomíná – konfrontaci s ním. Ve světě respektovaná slavistka Hana Voisine-Jechová nám poskytuje jak pohled zvenčí z pozice slavistky, tak zevnitř, neboť je francouzská, ale jistě hlavně česká bohemistka. Pohled na českou literaturu z nadhledu a odstupu ukazuje různé vývojové peripetie české literatury poněkud jinak. Zdůrazňují, že jádro jejího výkladu spočívá spíše ve starším období, tedy nikoli v nejnovějším české literatuře, ale i tak dává četné odpovědi i na českou literární současnost. Autorce se totiž již na počátku podařilo ukotvit českou literaturu v slovanských a evropských souvislostech, a to nejen tím, že ji přirozeně spojuje s christianizací a obecně s kulturou jako takovou a také s mocenskými zájmy feudálů, ale také proto, že od počátku věnuje mimořádnou pozornost její estetické funkci: tak ostatně nazývá i první část (*Na úsvitu duchovního života a estetického vědomí Čech*).

Periodizaci řešila kompromisem mezi obecně kulturními a historicko-epochálními mezníky, přičemž pro drobnější úsek literárního vývoje použila výlučně nebo takřka výlučně literární kritéria. Jednotlivé části knihy jsou tedy – kromě Hamanova *Úvodního slova k překladu* a autorčiny *Předmluvy* – tyto: *Na úsvitu duchovního života a estetického vědomí Čech* (první kapitola: Pokřestění, politické a ideologické změny, kulturní příslušnost, druhá kapitola: Od slovanské mise k husitství), *Od husitství k osvícenství* (první kapitola: Od náboženského zanícení k teologickému didaktismu, druhá kapitola: Od humanismu k manýrismu, třetí kapitola: Od baroka k osvícenství), *Od ro-*

mantismu k expresionismu (první kapitola: Od vlasteneckého a humanitního poselství k poezii existenciálního neklidu, druhá kapitola: Vlastenectví a kosmopolitismus, třetí kapitola: Duchovní hledání a ironický zmatek), *Mezi dvěma válkami (Literatura v samostatném státě)*, *Literatura po roce 1945* (první kapitola: Iluze, krize svědomí a krize hodnot, druhá kapitola: Cesta k literatuře bez ideologického omezení). Kniha má obšírnou výběrovou bibliografii, v níž podle mého soudu některé i relativně důležité položky patrně z různých důvodů chybějí, rejstříky osob a děl – všechny jsou velmi účelné a užitečné.

Kniha francouzsko-české slavistky o české literatuře představuje po dlouhém čase skutečné dějiny české literatury na srovnávacím pozadí, psané z jednoho, kompaktního zorného úhlu, nikoli kolektivní práce, sice podrobné, ale přece jen "slepence" různých pohledů, názorů a stylů, neboť to, že by se poměrně velká skupina lidí v zásadě shodla na pojetí české literatury i v důležitých detailech (neboť co jiného jsou detaily než často to nejpodstatnější z vývoje národní literatury) je podle mě nemožné. Dějiny literatury představují svého druhu "filozofii" literárního vývoje, tedy musí implicitně obsahovat i teorii literárních dějin a právě to je v knize Hany Voisine-Jechové výrazně, i když nikoli deklarativně obsaženo. Především tu vyniká zásadní teze o nesamozřejmosti existence samostatné české literatury stejně jako českého národa: "Při setkání s českou literaturou se ihned klade otázka jejího vymezení: lze ji definovat na základě měřítek geografických, etnických nebo jazykových? Hranice země označené dnes jako Česká republika se totiž mnohokrát v průběhu staletí měnily a mnozí zdejší obyvatelé nemluvili česky. Svou kulturu tu rozvíjela německá menši-

na, avšak tato kultura měla často společné rysy s díly psanými česky, neboť odrážely tytéž životní podmínky a stejné duchovní aspirace. Mnoho spisovatelů, počínaje středověkem až po začátek 20. století, bylo bilingvních a někteří z nich se vyjadřovali, přinejmenším po jistou dobu a v jistých typech děl, ve dvou nebo dokonce ve třech jazycích (česky, německy, latinsky). Čeští panovníci (především ve 13. a 14. století za posledních Přemyslovců a za Karla IV.) nebo česká šlechta přijímali cizince přívětivě, a ti zase navazovali styky s domácími elitami a přispívali ke kulturnímu rozvoji země. Ve 14. století přivábila vědce z různých zemí univerzita založená v Praze; svá díla psali latinsky, v jazyce, jehož používali i vzdělanci českého původu. Ve vědomí duchovní komunity této epochy mizela hranice mezi latinsky píšícími Čechy a cizinci. Kosmopolitismus na dvoře Rudolfa II. na konci 16. a na počátku 17. století posílil znovu příliv cizinců do Čech. Jejich přítomnost poznamenala zemi a naopak, česká kultura a tradice často prosytily jejich díla."⁶ V tom je patrně síla i slabost české kulturní a duchovní komunity vůbec: její samozřejmé přesahování a její nesamozřejmá, přesně vymezená identita. Mohli bychom říci, že české země mají z hlediska duchovní kultury jako součást střední Evropy tytéž vlastnosti jako celý tento kulturně geopolitický areál: spojovat, prostupovat a prolínat, integrovat, při veškerém "stýkání a potýkání" spíše tolerantně přistupovat, i když právě to bylo v průběhu dějin nesčetněkrát napadáno a porušováno, až nakonec ve 20. století vyústilo v dramatických a tragických událostech obou světových válek a totalitních režimů. Myslím, že tato koncepce české literatury ji ukazuje v reálném světle nazasaženém idealizací nebo umělými expurgacemi všelikého druhu jako těžce utvářenou, ale

6) Cit. d., s. 9.

snad právě proto nepopíratelnou hodnotu: současně buduje pojetí vývoje české literatury jako relativně kompaktní a transcendentující s kořeny v evropských tradicích, v kulturně jazykovém specifiku a v přesazích, jež sytily evropskou kulturu od raného středověku až po dnešní dobu, ovšem různým způsobem a s různou intenzitou.

Slovenské, po sedm let vytvářené lexikografické veledílo, v posledních letech zcela ojedinělé, může být příkladem konvergence personalistického a poetologického i politologického hlediska par excellence. Od slovníků spisovatelů se pozvolna ustupuje: na jedné straně stojí slovníky literárních děl, na druhé komplexní pojetí literatury určitého národa a období. Úvodní výkladové partie takových prací mohou někdy suplovat chybějící nebo již neaktuální přehledy nebo dějinné náčrty té které národní literatury. Přítomný slovník spojuje jak autorská, tak věcná hesla, přičemž kvantitativní poměr mezi nimi je nevyrovnaný: většinu tvoří autorská hesla, takže hesla věcná působí spíše jako supplementum. Jsou tu ovšem literární směry, mezní literární artefakty nebo filozofické či literární školy, důležité literární časopisy nebo dokonce žánry (v daném případě ruské literatury jsou to např. byliny, bohohledači, narodníci, ale také Moskvita-

nin, Cech poetov apod.), tj. věci, vyjadřující způsob existence literatury a její "život". Jdou tedy takové lexikografické práce poněkud ve stopách toho, čemu někteří pozdní ruští formalisté na přelomu 20. a 30. let 20. století (B. Ejchnebaum) říkali "literaturnyj byt", jež začínali zkoumat místo "prijomů", postupně tak vytvářejíce cestu ke zkoumání kulturněhistorickému, ale také široce kulturologicko-politologicko-sémiotickému.

Jinak řečeno: Zatímco pozitivistický koncept literárních dějin zdůrazňoval komplexní obraz literatury jako součásti společenského vývoje (viz příslovečné anglické "social background") a později se formalistické dějiny utvářely jako dějiny historická poetika (A. N. Veselovskij), dochází nyní postupně k prolnutí jak poetologicko-personalistického, tak směrově kulturologicko-politologického pohledu. Zejména v případě některých literatur, jež byly razantněji vtahovány do politických soukolí, je tato integrace nezbytná: jistě je to i případ ruské literatury, ale také literatur střední a jihovýchodní Evropy, které prošly v minulém století rozsáhlými transformacemi, někdy i velmi radikálními. Nakolik je konvergence těchto pojetí pro "filozofii" literárních dějin, resp. teorii literární historie prospěšná a nosná, ukáže však až budoucí hledání nové významové rovnováhy.

285

7) Viz např. český Slovník světových literárních děl. Odeon, Praha 1988, red. V. Macura.

summary**Σ Poetics and Literary History**

286

In the course of its development literature itself underwent great modifications. The changes of its meaning influenced both the intrinsic and the extrinsic structure of literature, its morphology, genre structure and its affiliation to literary currents. Under the impact of these modifications the history of literature moved between the two dominant poles: the historical poetics which gave birth to the conception of literary history as the history of literary forms, genres and currents on the one hand, and the personalistic history based on the biographical and psychological methods. The search for balance between the two principles of literary history was demonstrated on several volumes of literary histories and lexicographical works. Nowadays it is nearly impossible to conceive a serious history of a national literature without regard to cultural and political studies or to a wider social structures on the comparative level. The author presents the three examples of the literary historical studies concerning modern Russian literature, a complex history of Czech literature seen from France by a slavist of Czech origin, and a dictionary of Russian literature from the 11th to the 20th centuries. All the three examples confirm the tendency towards the convergency of the personalistic, poetological and cultural-sociological points of view. The new integration of the “pure” technology of literature in a wider social context is, of course, not definite. Its relatively final shape will undoubtedly be the result of further searching for new metamorphoses and balances.

Literatura

- Автухович 1995: **Автухович Т. Е.** *Риторика и русский роман XVII века*. – Гродно.
 Берг 2000: **Берг М.** *Литературократия: проблема присвоения и перераспределения власти в литературе*. – Москва.
 Богданова 2001: **Богданова О.** *Современный литературный процесс (К вопросу о постмодернизме в русской литературе 70–90-х годов XX в.)*. – Санкт-Петербург.
 Cornwell 1998: **Cornwell N.** (ed.): *Reference Guide to Russian Literature*. Fitzroy Dearborn Publishers. – London – Chicago.
 Cunningham 1994: **Cunningham V.** *In the Reading Gaol. Postmodernity, Texts, and History*. Oxford, UK, Cambridge, Mass.
 Gillespie 1996: **Gillespie D.** *The Twentieth-Century Russian Novel. An Introduction*. Berg, Oxford-Washington DC
 Hrabák 1969: **Hrabák J.** *K morfologii současné prózy*. – Brno.
 Hrabák 1981: **Hrabák J.** *Čtení o románu*. – Praha.
 Michałowski 2003: **Michałowski P.** *Genres and Conventions in Poetry. Zagadnienia Rodzajów Literackich*, XLVI. – 1–2. – S. 27–51.
 Pospíšil, Zelenka 1996: **Pospíšil I., Zelenka M.** *René Wellek a meziválečné Československo. Ke kořenům strukturální estetiky*. – Brno.
 Pospíšil 2001: **Pospíšil I.** (ed.): *Slovník ruských, ukrajinských a běloruských spisovatelů* (Ivo Pospíšil, Galina Binová, Jana Bumbálková, Josef Dohnal, Helena Filipová, Tatjana Juříčková,

- Danuše Kšicová, Miroslav Mikulášek, Halyna Myronova, Eva Svatoňová, Šárka Toncrová, Martina Vašíková). LIBRI. – Praha.
- Pospišil 1998: **Pospišil I.** *Heterogenita ruského románu*. In: Literatura a heterogeničnosť kultury. Poetyka i obraz świata. – Warszawa. – S. 92–99.
- Pospišil 1998: **Pospišil I.** *Genologie a proměny literatury*. – Brno.
- Pospišil 2000: **Pospišil I.** *The Cycle as the Undercurrent in the Development of the 19th-Century Russian Novel*. In: Reinhard Ibler (Hrsg.): Zyklusdichtung in den slavischen Literaturen. Beiträge zur Internationalen Konferenz, Magdeburg, 18–20. März 1997. Vergleichende Studien zu den slavischen Sprachen und Literaturen, Bd 5, herausgegeben von Renate Belentschikow und Reinhard Ibler. Peter Lang Verlag, Frankfurt am Main, – Berlin – Bern – Bruxelles – New York – Wien. – S. 419–424.
- Pospišil 2005: **Pospišil I.** *Ruský román znovu navštívený*. – Brno.
- Pospišil 2003: **Pospišil I.** *Literary History, Poststructuralism, Dilettantism and Area Studies*. In: Kako pisati literarno zgodovino danes? Razprave. Uredila Darko Dolinar in Marko Juvan. Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti, Inštitut za slovensko literaturo in literarne vede, Ljubljana. – S. 141–157.
- Pospišil 2006: **Pospišil I.** *Literary History, Poststructuralism, Dilettantism, and Area Studies*. In: Writing Literary History. Selected Perspectives from Central Europe. Peter Lang Verlag, Frankfurt am Main – Berlin – Bern – Bruxelles – New York – Oxford – Wien. – S. 141–152.
- Pospišil 1996: **Pospišil I.** *The Twentieth-Century Russian Novel: The Problem of Choice and Interpretation* (David Gillespie: The Twentieth-Century Russian Novel. An Introduction. Berg. Oxford-Washington DC 1996). Germanoslavica. Zeitschrift für germano-slawische Studien. 1996, Nr. 1, III (VIII), s. 161–164.
- Wellek 1936: **Wellek R.** *The Theory of Literary History*. Travaux de Cercle Linguistique du Prague 6. – Praha.
- Wellek 1969: **Wellek R.** *The Literary Theory and Aesthetics of the Prague School*. Michigan Slavic Contributions. General Editor: Ladislav Matejka. Ann Arbor.
- Zelenka 1995: **Zelenka M.** *Wellkova teorie literárních dějin v kontextu české školy literární komparatistiky*. Slavia 64. – Č. 1–2. – S. 207–216.